

87866

Karbenning *en Bergslagssocken*

Utgiven av
NORBERGS KOMMUN

Lennartsson, T. 1984. Naturen, faunan, floran och
sjöarna. I: Karbenning - en Bergslagssocken. Förlag
Norbergs kommun.

φ Norbergs kommun.

v Ncaez

ex. 3

v. utl.

FÖRLAG NORBERGS KOMMUN

dbo, och i vilken

et i Karbenning,
ptit), eller Spel-
Landskapet har
h sentida vatten-
rslagna dalsyste-
som idag är för-
Svartån.

Naturen, faunan, floran och sjöarna

Tommy Lennartsson

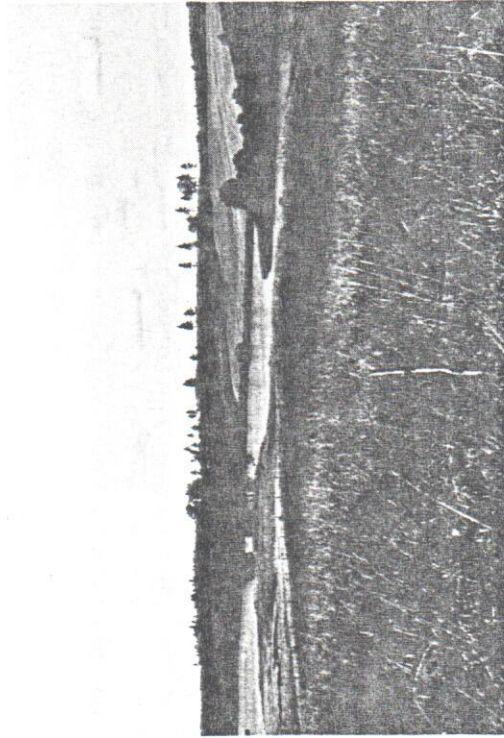
Sjöarna

Karbennings sjöar och vattendrag avvattnas av två vattensystem, Kolbäcksåån och Svartån. Av de ca 50 sjöarna i Karbenning är ungefär 20 typiska skogstjärnar, näringsfattiga och med vatten som färgats brunt av humusämnen. De allra flesta av dessa ligger i myrmark och har sviktande gungflystränder. Både växt- och djurliv är svagt utbildade i denna sjötyp; välkänt är t ex tjärnarnas »tusenbrödrabestånd» av småabborrar. Karbennings enda representant för de näringsfattiga klarvattensjöarna är Ösjön, norr om Högfors, med ett siktdjup på 6,5 meter. I slutet av juli blänker här vitt av den blommande lobelian — notblomstret — och under sommaren kan man från sjön höra storlommarnas kraftiga rop. En mellanställning mellan brun- och klarvattensjöarna intar Toftsjön, Stora Kavelbrotjärnen och Hyttjärnen.

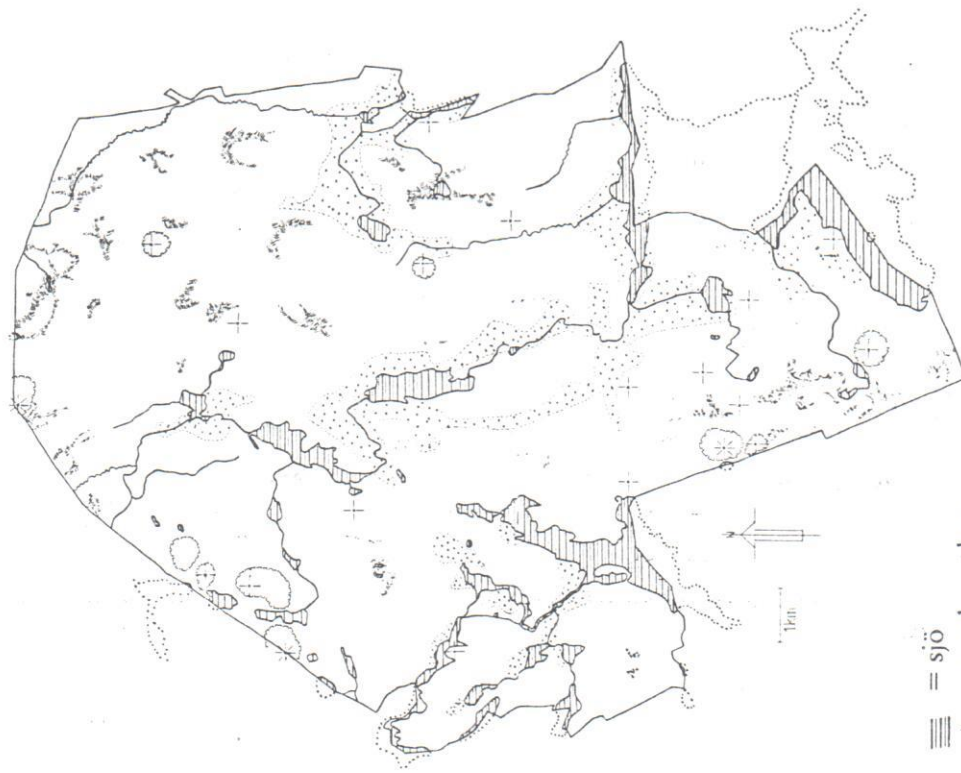
Av en helt annan typ är de sjöar som omges av jordbruksmark. Genom de bördigare jordarterna får dessa sjöar ett högre näringsinnehåll som ger upphov till en betydligt rikligare växtlighet än i skogssjöarna. Under de senaste decennierna har dessutom jordbrukets gödning kraftigt påverkat vattnen, något som tydligt kan märkas i över 20 av socknens sjöar. De tydligaste exemplen är Labodasjön, Örbäcks Dammsjön, Vallsjön, Holmsjön och Stora Klingen och den sistnämnda är idag klart hotad av igenväxning. För Labodasjöns och Långsjöns del får man även räkna med en viss näringstillförsel från avloppsreningsdammarna i Karbenning, och sådan påverkan var tidigare mycket märkbar också i Norbergsåns vattensystem, innan Norberg fick sin nya avloppsrening. I de näringsrika sjöarnas strandområden finns breda vegetationsbårder av vass, säv, dyfräken och jättegröe och på de fria vattenytorna finner man ofta stora bestånd av näckrosor, vattenpilört och natearter.

Även faunan är avsevärt annorlunda — framför allt artrikare — än skogssjöns. Labodasjön är dessutom av viss betydelse som rastlokal för vårflyttande sjöfåglar. Ett drygt 100-tal **sångsvanar**, lika många **gräsänder** och omkring 20 **krickor**, **kni-
por**, **bläsänder** och **kanadagäss** har här noterats samtidigt och senare på våren kan man se mindre flockar av de färggranna **brushanarna**.

Försurningen av sjöar och vattendrag är ett stort problem i Bergslagen. Över socknen faller årligen minst 250 ton svavel-syra, vilket inte alla sjöar kan neutralisera. Lerjordarnas vattentendrag har dock ett ganska bra försvar mot det sura nedfallet och inget av dessa är idag akut hotat. Norbergssjöarna Målsjön och Värilingen får basiskt lakvatten från »sligdammar» i Spännhyttan och Kallmorberg, vilket förbättrar situationen i hela övre Svartån, främst Dammen i Olsbenning och Bågen. Vårre är det för skogssjöarna utanför svartåfåran vilka har mycket liten förmåga att försvara sig mot nedfallet och där det redan idag på flera håll märks klara försurningstendenser. Sårbarheten gäller främst klarvattensjön Ösjön, men även de andra skogssjöarna kan om bara något år ha fått stora skador på växt- och djurlivet.

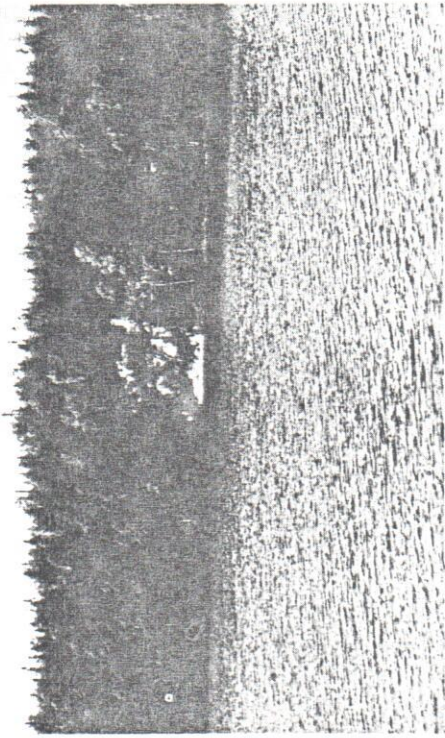

De sjöar som omges av jordbruksmark får sitt näringsinnehåll höjt p.g.a. gödsling. Långsjön.

- ≡ = sjö
- ≡ = markerat berg
- + = markerat berg över 175 m.ö.h.
- * = viktigare myrmark
- ⊗ = viktigare hållmark
- ⊗ = område med huvudsakligen odlingsbygd (åker osv. omväxlande med bebyggelse, mindre dungar mm.)

Karbenings viktigare naturtyper.

Klarvattensjön är »åkermarksjöns» motsats. Knappast någon vegetation, ofta karga, steniga stränder. Ösjön.

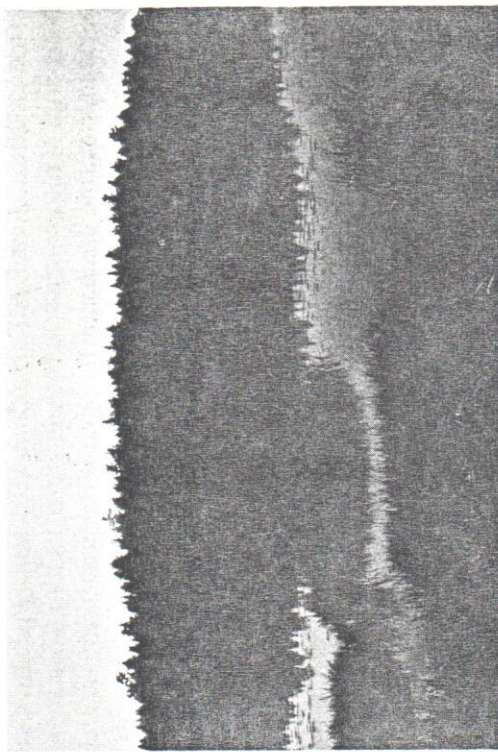
Skogarna

Under bergshanteringens storhetstid åtgick väldiga mängder virke till gruvor och kolmilor och 1885 beräknades inte mindre än 25% av den avverkade virkesvolymen i Sverige ha gått till kolning. Karbenning berördes i hög grad av detta och gamla, någorlunda opåverkade skogar saknas helt i socknen. Enstaka åldriga träd kan man dock finna som taniga martallar på berg eller i myrkanter eller som vårdträd invid bebyggelse. Naturligtvis har karbenningsskogarna även under senare tid utnyttjats och knappast några av de bördigare skogarna har undgått genomhuggning, vilket medfört en — ur växternas och djurens synvinkel — brist på bl a gläntor, lövinslag och död ved. Då nutidens skogsbrukspolitik fäster mycket litet avseende vid skogen som livsmiljö för djur och växter, kan man tyvärr vänta sig att skogsfaunan och -floran även i framtiden ytterligare utarmas på mångfald och variation. Karbennings ursprungligaste skogar är idag de glesa och karga hållmarkstallskogar man finner t ex mellan Ösjön och Hyrtjärnen, på Ösjöberget, Stora och Lilla Hoberget i Örbäck, Kyrkeberget i Nyhyttan, Toftsjöklint och Målarberget i Olsbenning samt Hälletesberget i Vallsjöbo.

Av en helt annan typ är de små områden med blandskog eller lövdominerad skog som finns i socknen. Inga av dessa är några urskogar, men som lövträden blir allt sällsyntare i den övriga skogsmarken, har dessa områden ett oskatbart värde. Det enda blandskogsområde av någorlunda storlek finns vid Utsvedet vid Snyten, där asp, björk och lind är ett betydande inslag. Mycket små områden med nästan enbart lövvegetation finns invid bebyggelse, som de gamla park- och trädgårdsområdena i Högfors och Landforsen eller utmed vattendragen i form av ridaer eller lövbuskage.

Myrarna

I Karbennings småkuperade landskap är mindre myrmarker ett vanligt inslag, och där finns — i liten skala — både sydsveriges högmossar och norra Sveriges mera ensidigt lutande. I mossens syrefattiga miljö kan inte döda växtdelar — främst vitmossor — ruttna ned, utan blir kvar i form av torvlager vilka hela tiden ökar i tjocklek. Socknens största öppna mosseyta är Stora Gråsmossen i Örbäck. Mossen är en extremt näringsfattig

Myrmarksjön. De torvbildande vitmossorna för ständigt strandlinjen allt längre ut i vattnet; strandområdet grundas upp och flyttuvar kan få fäste. Så småningom kommer sjön att ha förvandlats till myr. St. Lontjärnen.

miljö där många specialiserade växter lever. Sileshären och bläddorna t ex kan tillgodogöra sig småkryp som de fångar, den förra med sina klubbiga blad den senare i blåsor under vatt-net. På minst fem av socknens mossar häckar tranan, ängspip-lärkan är också typisk, och under vårvintern hörs orrarnas bubblande spelläte från flera av de öppna mossarna.

Om myrmarken bevattnas av grundvatten eller rinnande ytvatten blir den ett kärr, som är betydligt näringsrikare än mossen. Socknens största kärr är Hästkärret i Hästbäck och Skallermossen i Bennebo, vilka dock kan anses inta en mellan-ställning mellan mosse och kärr. Nyhyttekärret i Nyhyttan är exempel på en i våra trakter mycket ovanlig naturtyp, alkärret. Mellan alarna finns en lös, svart lövdý, med en frodig vegeta-tion där slätterblomman och den sydliga växten strandklo kan nämnas. I övrigt finns flera mindre kärr och fuktmarker invid vattendragen, på översvämningssmark.

Odlingsbygden

Åkrar, vallar, betesmarker och bondgårdsmiljöer är av männis-kan skapade naturtyper vilka fått en egen och mycket karaktä-ristisk flora och fauna, och det är i dessa miljöer man tydligast märker skillnaden mellan Karbenning och skogsbygden, i t ex Norberg. Många av de i Karbenning ganska allmänna åker-ogräsen, t ex, blir sparsammare i grannsocknen, liksom en del

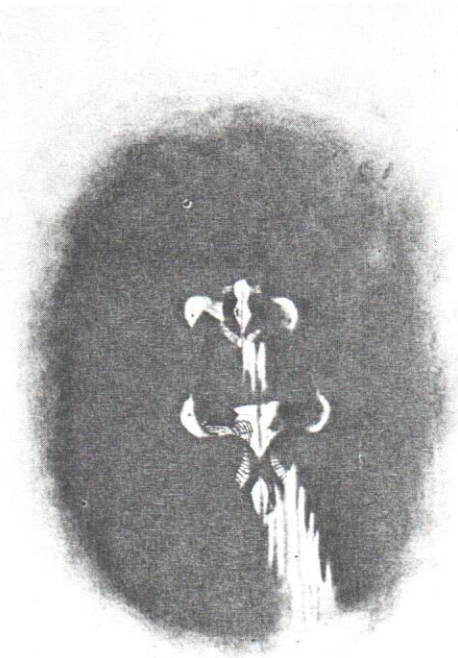
fågelarter. Värda att nämnas är också odlingsbygdens bryn, d v s gränsszoner mellan åker och skog, vilka så länge de inte huggs och urglesas är en av de rikaste och värdefullaste natur-typerna i socknen.

Faunan

Karbenning ligger inom det grännsområde, den biologiska norr-landsgården, där sydliga och nordliga växter och djur avlöser varandra. Man finner således tydliga skillnader i faunasammansättningen, vare sig man jämför Karbenning och Västerfärnebo eller Karbenning och Norberg. Vårfåglarnas ankomst, t ex är omkring 10 dagar tidigare i den sydliga grannsocknen.

Faunans sammansättning har allt sedan istiden förändrats, de första 9 000 åren ytterst långsamt och i huvudsak av naturliga orsaker, i vår tid oerhört mycket snabbare och till stor del till följd av människans förhållanden — under 1900-talet har ett drygt 20-tal högre djurarter (utom fiskarna) utrotats i socknen. De negativa faunaförändringar som varit mest märkbara är kanske de som orsakades av 50- och 60-talens giftkatastrofer i jordbruket. De flesta av de då nästan försvunna fågelarterna tycks nu ha återhämtat sig, dock saknas fortfarande **tornfalk** och **ortolansparv** i socknen. Uttern, f n representerad av ett tro-ligen ensamt djur i Svartåns vattensystem, är också miljögifts-drabbad, liksom kanske även igelkotten, vilken såvitt känt ej längre förekommer i Karbenning. Mycket omtalad är skogs-hönsens kraftiga nedgång, men här har möjligen en svag upp-gång kunnat skönjas under de allra senaste åren. Markant är också rävens tillbakagång, orsakad av rävskebbon, samt **fisk-gjusens**, från fyra häckande par 1975 till ett 1983. I en framtid kan också flera hälboende fågelarter komma att minska, i takt med tillgången på ihåliga träd i skogen.

Om man undantar småkrypsfaunan har antalet djurarter i Karbenning trots allt ökat sedan sekelskiftet. Inte mindre än ett 15-tal ryggradsdjur (fiskar undantagna) har tillkommit, på naturlig väg eller genom inplantering. Några nykomlingar för vilka spridningen varit särskilt märkbar är **rosenfinken**, vilken har expanderat i huvudsak sedan 1977; **kanadagåsen**, som idag häckar i ett 10-tal karbenningssjöar; samt **skratmåsen**, som ökat sedan 50-talet. Införslut av minken till Sverige får sägas vara mindre lyckad, då den nu på sina håll gör stor skada på kräft-

Storblommarna i skogssjön

stammen och skogssjöarnas fågelliv. Rådjuret är en ursprungligen svensk art vilken under 1800-talet varit ytterst nära utrotning, men nu kommit tillbaka. Äldre jägare minns nog när rådjuren började öka och idag har vi en större stam än någonsin tidigare. Även älgstammen har blivit stark till följd av god födottillgång på hyggena och brist på naturliga fiender, och i socknen får årligen skjutas drygt 60 älgar.

Som ett mycket intressant inslag i socknens fauna må slutligen också nämnas den sällsynta buskmyten, vilken tycks ha en förkomst i Högforsstrakten, där den iakttagits både under 50-talet och de allra senaste åren.

Floran

I den nyutkomna boken Västmanlands flora (Ulf Malmgren 1982) kan man se att inte mindre än ungefär hälften av landskapet Västmanlands drygt 1 300 kärnväxter har kommit hit genom människans aktivitet och ca 600 av dessa är fortfarande beroende av människan för sin fortlevnad. Å andra sidan har omkring 25 västmanlandsväxter utrotats i historisk tid och ytterligare ca 110 arter är utdöende eller mycket sårbara.

Av de senare finns i Karbenning blåklinten, som jag sparsamt och tillfälligt hittat i Nyhyttan, Vallsjöbo och Långsjö; toppjungfrulin, som växer i Landforsen; samt kanadabinken på Högfors slaggångar.

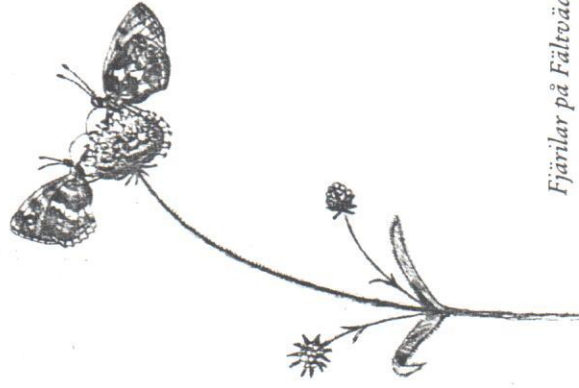
En del av de gamla prydnads- och nyttoväxterna har kunnat sprida sig eller växa kvar när odlingen upphört och flera av dessa är på stark frammarsch idag. Sådana kulturflyktingar är t ex kirskaal, lupin, druvfläder och kummin; samt lokalt, invid vägkanter och i gamla trädgårdar, videokornell, pestskräp, häckspirea och fodervallört. Den tendensen i florans utveckling som är tydligast skönjbar är övergången till en allt artfattigare natur. Ett slående exempel på detta är upptagandet av ett kalhygge på blandskogsmark, då den ursprungliga mångfalden av skogsväxter i ett slag utbyts mot några få — i gengäld rikligt förekommande — hyggesväxter, såsom hallon och det rödaktiga gräset krustätel.

Detta med sydliga och nordliga arter gäller i hög grad växterna, vilka är starkt beroende av t ex temperatur, nederbörd och ljus. Den diffusa gränsen mellan de båda utbredningstyperna löper genom Västmanland i sydvästlig-nordostlig riktning, och

flera växter har någon av sina nordligaste eller nordvästligaste västmanlandsförekomster just i Karbenning. Sådana är t ex flera av de näringsrika sjöarnas växter, som i Långsjön blomvass, strandklo och vattenstakra, eller i Labodasjön långnate och smalkaveldun. Av samma utbredningstyp är backlöken, som växer vid dammarna i Hästbäck, jämte backsmörblomman och värförgätmejen; springkorn, som finns i Landforsen, eller mörkt kungsljus på Snyttens bangård och i Högfors.

Under den s k postglaciala värmetiden (7 000—1 000 f kr) hade landet ett avsevärt varmare klimat än idag och flera värmekrävande växter kunde leva långt norrut. När klimatet så småningom försämrades i riktning mot dagens drog de sig tillbaka söderut, med undantag för några arter vilka på vissa, små och isolerade platser kunde växa kvar norr om den egentliga utbredningen. Ett par karbenningväxter, desmeknopen vid dammarna i Hästbäck lungörtens i Annelund, Klingbo och Hästbäck, kan kanske betraktas som sådana s värmerelikter.

Även några utpräglat nordliga eller nordvästliga växter finns i Karbenning: smörbollar, vilka i trakten kallas kullertuppor eller tupperosor, växer i Vallsjöbo; kärrfibblan i Djupdalen och vid Hyttjärnen i Bennebo; och den insektsfångande tätörten, som är vanlig i socknen norr om landsvägen Spännarhyttan Hökmora.

Fjärilar på Fältvädd

En verklig raritet i våra trakter är slutligen den västliga-sydvästliga lilla ormbunken kambräken, vilken med ett enda exemplar växer vid Toftsjön, strax utanför sockengränsen.

Kalksten och grönsten är två bergarter som har en säregen positiv inverkan på växtligheten och de större kalkområdena, som Klackberg eller kalkhällarna i Sala, hör till områdets förnämsta blomstermarker. Grönstenen, till att börja med, går i dagen på flera platser i Karbenning, men endast en av dem, Grönstensbranten vid Sandviken i Snyten, tycks ha någon betydelse för vegetationen. På detta berg finns socknens enda vildväxande bestånd av skogslind och hassel, och rikligt förekommande är också flera andra (ett drygt 10-tal) kalk/grönstensgynnande växter. Kalksten finns i ett troligen mycket smalt stråk i socknens östligaste del och där kalken på två ställen närmar sig markytan har den varit utsatt för brytning. På dessa brytningsplatser är vegetationen här och där oerhört frodig och hyser åtskilliga i våra trakter ovanliga växter. Även på flera andra områden i Karbenning verkar vegetationen vara kalk/grönstenspåverkad, inte minst på flera av de gamla hyttplatserna, där säkert den kalkrika slagen är av stor betydelse. Totalt känner jag i Karbenning socken omkring 15 stycken, sinsemellan mycket olika, men lika intressanta, växtlokaler, vilka dock av utrymmesskäl ej kan behandlas här.

Karbennings största naturvärde ligger nog i dess läge inom norrlandsgränsen, där socknen, speciellt med tanke på dess ringa storlek, är en av dem där övergången sydligt — nordligt märks allra mest. Dock är dessa gränsegenskaper inte oförstörbara — lika litet som naturen i sig själv är det — utan kan mycket lätt försvinna, genom utslagning av några få naturtyper eller platser, vilka är nödvändiga just för dessa egenskaper. Genom små satsningar kan emellertid värdefulla naturområden sparas, hotade livsformer räddas och socknens biologiska särprägel bevaras. Och nog är väl alla överens om att en variationsrik, och därmed levande, natur har rätt att existera, för sin egen, för vår, och för framtida generationers skull!

Före renat vatten och smutsig luft kan i viss mån renas, men en utrotad växt- eller djurart kan aldrig återskapas, utan dess unika arvsenskaper är för evigt förlorade — kanske skenbart en bagatell, men, när det sker i dagens omfattning, sannolikt på lång sikt det allvarligaste miljöproblemet för mänskligheten.

Levande organismer har i 3,5 miljarder år utvecklats för att kunna leva på jorden, anpassats till planetens speciella klimat, luftens kemiska sammansättning m m, och detta så väl att liv finns praktiskt taget överallt på jordytan. Denna samlade ärfvingsvariation är jordens — och mänsklighetens — största naturresurs, en tillgång som idag minskar snabbare än mineraltillgångarna. Inte minst bör vi idag vara medvetna om att förlusten av ärftliga egenskaper genom artutrotning innebär att vi för all framtid kraftigt beskär kommande generationers handlingsmöjligheter beträffande alla biologiska aspekter på mänsklig verksamhet.

Tryckta källor

- Lundgren, G., Geologi. 1980.
SGU Geologiska kartan. Bladen Avesta och Ängelsberg med beskrivningar.
Backman, J., På spaning efter den första istiden. Fauna och Flora. 1:1983.
Topografiska kartan.
Översiktlig naturinventering 11 Geomorfologisk del. Länsstyrelsen i Västmanlands län.
Lennartsson, T., Nobergs kommuns sjöar och vattendrag. VOF inventering. (Protokollsamling)
Lennartsson, T., Fågelrapport för Norbergs kommun. VOF — Lrk-rapporten. Underlag för miljöförhållningsprogram. Norbergs kommun. 1982.
Ahlind, F., Försumningsituationen i västmanländska sjöar sommaren 1972. Länsstyrelsen i Västmanlands län.
Rosen, M., Undersökning av bergslagsjöar i Västmanlands län 1978. Länsstyrelsen i Västmanlands län.
Kohlin, J., Utsläpp av svaveldioxid och stoft inom Västmanlands län. En inventering. Länsstyrelsen i Västmanlands län.
Rosen, M., Försumningsituationen i västmanländska sjöar 1978 och 1979. Länsstyrelsen i Västmanlands län. 1979.
Försurning i dag och i morgon. Jordbruksdepartementet. 1982.
Inventering av urskogsartade områden i Sverige. I Allmän del. Naturvårdsverket ssv pm 1507 Skogsvårdsstyrelsen. 1982.
Hotade djurarter i Norden. Nordiska ministerrådet. 1982
Ahlen, L., Faunavård. 1977.
Malmgren, U., Fagersta och Norbergs kommuner. Översiktlig naturinventering. Länsstyrelsen i Västmanlands län.
Malmgren, U., Västmanlands flora. 1982.
Sveriges fåglar. Sveriges ornitologiska förening. 1978.
Siivonen, L., Nordeuropas däggdjur. 1967.
Curry-Lindahl, K., Djuren i färg. 1970.
Ingelög, T., Floravård i skogsbruket. I Allmän del. Skogsvårdsstyrelsen 1981.
Utrotningshotade äkergräs i Norden. Nordiska genbanken för jordbruks- och trädgårdsväxter.
Ehrström, B., Skogens hotade småkryp. Sveriges Naturs årsbok. 1981.
Den ornitologiska verksamheten i Sala kommun. Media. 1977.
Muntliga källor Gösta Andersson, Olsbenning